

SV. JOŽEF NE MORE PLAČATI ŠTIBRE

Iz Slovenskih ljudskih pesmi 2

Pri Slovenski matici je pred izidom druga knjiga *Slovenskih ljudskih pesmi* (ur. Z. Kumer, M. Matičetov, V. Vodusek). Tistim, ki že težko čakajo nanjo, bo nemara ustrezno, če tu prinesemo za vzorec enega izmed pesemskih tipov. Pri izbiri smo morali upoštevati omejeni obseg v JiS, obenem pa gledati, da bi bila snov mikavna.

Tip, ki ga želimo pokazati pred knjižno objavo, bi po svoje lahko prišel tudi drugam, med pesmi s socialno tematiko. Za kaj takega ne bi bila storjena prehuda sila našim variantam in s preместitvijo v 3. knjigo bi celo nekolikanj pomnožili socialno rubriko, ki je v primerjavi z drugimi prav skromna. Vendar je tudi sedanjo uvrstitev moč zagovarjati: če nič drugega kot otipljiv zgled, kaj vse se lahko skriva pod nabožnim plaščem.

Danes ta dan so nam znane tri variante pesemskega tipa SLP št. 80, ki jih prinašamo v časovnem zapovrstju, v redakcijsko poenostavljeni obliki in brez glasbenega komentarja.

1.

Prva varianta je iz zbirke *Narodne pèsmi. Nabral po Goriškem in Beneškem Matevž Trinovec*, str. 13–14, št. 7: »Sveti Jožef«. Zbirka je najbrž nastala na začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja, Matičici jo je izročil Levstik, zdaj je v arhivu Inštituta za slov. narodopisje SAZU med Štrekljevo zapuščino. Kraja zapisa žal ne poznamo natančneje.

Stoji, stoji mi hiša,
hiša svet Jožefa,
na hiši pa je miza,
ta miza oblana.
Na mizi leže bukve,
te bukve pisane.
Za mizo sedi Jožef,
Jožef, ta sveti mož,
še bukve te prebira
n se klavrno drži.
Marija po hiši hodi,
Devica Marija:
»O, ki je tebi, Jožef,
da s klavrno držiš?«

»Kak bi s klavrno ne držal
in britko ne potiù:
ker morem stüro dati,
stüro v Jeruzalem,
pa dnarca v rokù nimam
in družga tud ne.«
»Le tiho, tiho, Jožef,
Jožef, presvétí mož,
saj stüro že plačeva,
stüro v Jeruzalem.
Le dejva, dejva stüro,
stüro v Jeruzalem,
pa pojdeva v nebasa,
v nebasa, sveti raj.«

2.

Drugo varianto je zapisal na Dolenjskem v škocjanski okolici leta 1875/76 Anton Zorec na hrbtno stran prvega izmed treh listov vel. folio formata, ki jih je Slov. matica prejela 7. avg. 1876 (zdaj so v arhivu ISN SAZU, Štrekljeva zapuščina).

Svet Jožef bukve bere,
se žalostno drži.
Prišle so nove novice,
da bo moral životno štivro dat.
Marija ga je uprašala:
»Zakaj si žalosten, ljub moj mož?
Al si tega žalosten,
ki me imaš Marijo,
al si tega žalosten,
ki imava sinka Jezusa?«
»Jaz nesem tega žalosten,
ki imam tebe, Marija,

tud nesem tega žalosten,
 ki imava sinka Jezusa.
 Jaz sem tega žalosten,
 ki so prišle nove novice,
 k bom mogel živотно štivro dat.«
 Marija tako govori:
 »Tiho, tiho, ljub moj mož,
 kdor bo štivro nakladal,
 pojde v sveti raj,
 kdor bo pa štivro prejemal,
 pojde v večen pekel.«

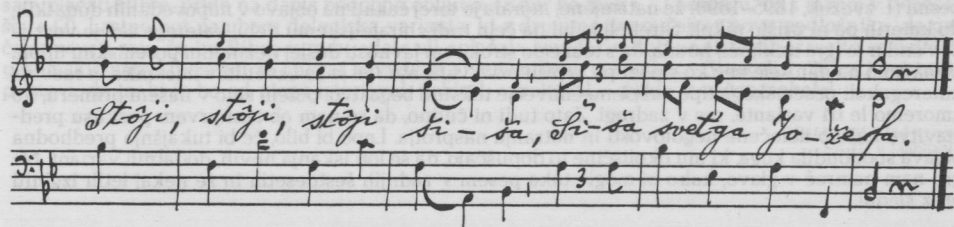
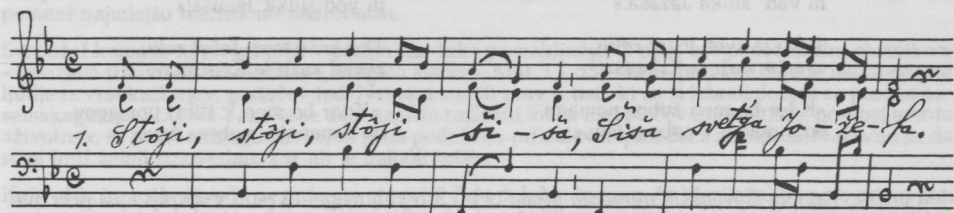
3.

Tretja varianta je z Gorenjskega: v Goričici pri Ihanu jo je pela Neža Pirc, rojena Repar, pd. Štučkova Neža (1869–1938). Po petju in narekovanju te dobre pevke (gl. Z. Kumer, *Pesem slovenske dežele*. Maribor 1975, 117–118) sta nastala dva zapisa:

A. Iz rokopisne zbirke *Slov. nar. pesmi – v Ihan-u nabral in zapisal Ant. Breznik*, III. zvezek, št. 22. Zbirko je Breznik, takrat še dijak, poslal naravnost k Štreklju v Gradec in je zdaj v arhivu ISN SAZU.

B. Dobrih deset let kasneje, 6. marca 1910 je Franc Kramar, najnjetější sodelavec Odbora za nabitranje slov. nar. pesmi [z napevi], zapisal zraven besedila tudi melodijo. To je njegov zapis št. 1529 – »Sveti Jožef« – ki v zbirki omenjenega odbora nosi številko 8327.

Kramarjev notni zapis melodije – edine znane tega tipa – objavljamo tu faksimilno, vendar pomanjšano; pod njim pa v dveh vzporednih stolpcih besedilo obeh verzij, A in B.

A. Breznik 1899

B. Kramar 1910

Stoji, stóji, stóji hiša,
 hiša svetga Jožefa.

V hiš stoji na miza,
 le-ta miza kamnata.

Pər miz sedi svet Jožof,
 zvestø varh ja Kristusu.

Van drobne bukle prebira
 pa točø grejнке sovzè.

Stóji, stóji, stóji šiša,
 šiša svetga Jožefa.

V šiši stoji jena miza,
 le-tá miza kamnata.

Pri mizi sedi svet Jožef,
 zvestvi varh je Kristusov.

Von drobne bukle prebira,
 pa toči grenke solzé.

V hišo pršva Mat^a božja,
det^ata v naroč drži.

»Hvalen bod^a J^až^aš Krist^aš,
mir dej t^a cel^a hiš.«

Toko ja svet^a Jožof reku,
zvest^a varh ja Kristusu:

»Hválen bod^a J^až^aš Krist^aš,
amen bod* na vekomej.«

Tokó ja Marija rekva:
»Kaj ja teba, lub svet^a Jožof,

ker drobne buk^{le} prebiraš,
pa toč^aš grejnke sovz^e?«

Tokó ja svet Jožof reku,
zvest^a varh ja Kristusu:

»Men se ja muja jokat^a,
k^a bom mogu štibro dat,

k^a bom mogu štibro dat,
vad* tebé inoj mené,

vad tebé in vad* mené
in vad sinka det^ata
in vad* sinka J^až^aša.«

Tokó ja svet Jožof reku,
zvest^a varh ja Kristusu:

»Kdor bo men štibro pomagu,
bo z manóv j n^abesa šov.«

V šišo prišva Mati božja,
deteta v naroč drži.

»Hvalen bodi Jezus Kristus!
Mir dej teji celi šiš!«

Tkó je bva Marija rekva:
»Kaj je tebe, lub svet Jožef,

ker drobné buk^{le} prebiraš
pa točiš grenke solz^e?«

Tkó je biv svet Jožef reku,
zvesti varh je Kristusov:

»Men se je mujo jokáti,
ker bom mógu šlibro** dat

vod tebe inoj vod mene,

in vod sinka Jezusal«

Tkó je še svet Jožef reku,
zvesti varh je Kristusov:

»Kdor bo men k šlibri pomagov,
bo z menoj v nebesa šov!«

Med pripravljanjem *Slovenskih narodnih pesmi* bi bil Štrekelj mogel uvrstiti v zbirko naši prvi dve varianti, pa tega – ne vemo zakaj – ni naredil. Verzijo A tretje variante je prejel, ko so bile pripovedne pesmi (1. zvezek, 1895–1898) že natisnjene; morala je torej čakati na objavo v napovedanih dodatkih, do katerih pa ni prišlo nikoli. Štrekelj je bil na čelu tudi zbirateljskemu delu, katerega sad je verzija B. Vendar je igra naključij hotela, da s tem celo strokovni javnosti doslej neznanim pesemskim tipom prihajamo na dan šele več ko sto let po zapisu prve variante. Če je za osvetlitev nastanka in razvoja kateregakoli pesemskega tipa zaželeno čimvečje tekstno bogastvo, potem smo v našem primeru, ko zmoremo le tri variante, res v zadregi. Zato tudi ni čudno, da se nam ob tem prvem poskusu predstavitve kažejo določene negotovosti in notranja nasprotja. Lepo bi bilo, če bi tukajšnja predhodna objava spodbudila koga, ki mu okoliščine to dopuščajo, da se loti iskanja novih, dodatnih variant. Ne gre nam namreč v glavo, kako bi mogla taka pesem v zadnjih šestdesetih in še nekaj letih izginiti brez sledu!

Sveta družina v pesmih iz treh slovenskih pokrajin je domiselno kritje, kulisa, izza katere je ljudski pevec dal duška svoji prizadetosti, okvir, kamor je lahko vpletel svojo tožbo nad novim fevdalnim bremenom: štibro (Gorenjsko), štivro (Dolenjsko), stüro (Goriško). Junak pesmi – »Jožef, ta sveti mož« – »se žalostno drži« (2), »se klavрно drži in bridko poti« (1), »toči grenke solz^e« (3). Ko ga žena Marija vpraša, zakaj, ji lepo pove: »Ker morem [= moram] stüro dati, pa dnarca v rokú nimam in družuga tud ne« (1); »k bom mogel životno štivro dat« (2) oz. »bom mogu štibro dat ... vad tebé in vad mené ... in vad sinka J^až^aša« (3).

Beseda »štibra« (etimologijo ipd. pustimo tu vnehar) se na Slovenskem prikaže v drugi polovici 13. stoletja: v Ljubljani leta 1262 (steure – Vilfan, ZČ 6–7, 419), na tleh loškega gospostva 1291 (steuram – Blaznik, *Urbarji* 130). V 14. stoletju se pričevanja o štibri namnožijo (na Koroškem jo npr. šentpa-

* Na štirih mestih, označenih z zvezdico, je A. Breznik namesto *d* zapisal črko, podobno grškemu *theta*. To posebnost srečamo v III. zvezku še v nekaterih drugih pesmih Stučkove Neže: št. 8 – po š vaknam, 27 – na ho š, 32 – spo š goré. Potemtakem ne gre za pomoto, ampak za željo, zaznamovati poseben, spirantični izgovor.

** Kramar besede očitno ni razumel, pa jo je tudi napak zapisal.

velski urbar prinaša 371/72, medtem ko je 1289/90 še ni imel: *Oesterreichische Urbare*, II. 3/II. Wien 1968, LXXVIII), v 15. stoletju pa se izkristalizira v pomenu »davek«.

Z logičnim sklepanjem po analogiji (češ: kakor so npr. ljudski pevci ob prehodu k decimalnemu merkemu sistemu v 19. stoletju reagirali s pesmijo proti »novi meri in novi vagi« [prim. SE 9, 1965, 232]), tako naj bi se bilo ljudstvo tudi nekaj stoletij prej ob uvedbi nove štibre oglasilo s pesemsko tožbo) si ne moremo kaj prida pomagati. Štibra ni nekaj dekretiranega – enkrat za vselej – ampak je pojav, podvržen več kot politisočletnemu razvoju. Dolga je namreč pot od prvih omemb v 13. stoletju (ko je štibra še priložnostna dajatev), mimo prehoda iz srednjega veka v novi vek (ko gre že za izrazit davek) pa do 19. oziroma do praga našega stoletja (ko imamo opraviti le z besednim reliktom, izvotljenim ostanom preteklosti, tako da F. Kramar zapiše celo nesmiselno obliko »šlibra«).

Kakorkoli obrnemo bore tri variante naše pesmi nam ne morejo odgovoriti na vse, kar bi radi zvedeli. V njih je celo nekaj sestavin, ki najbrž pripadajo različnim razvojnim plastem. V gorenjski varianti (1899–1910) se npr. zdi, kot bi bil s štibro »od tebe, od mene in od sinka« ohranjen spomin na splošni osebni (»telesni«) davek, glavarino, iz 2. polovice 15. stoletja (gl. Vilfan 1961, 313). V Valjavčevi gorenjski varianti »Neusmiljene gospode« (Štrekelj 1, 286), ki črpa snov iz podobnega zgodovinskega humusa kot naš Sv. Jožef, naletimo na »glavno« štibro: vsiljuje se nam misel, da je to obremenitev, za katero P. Blaznik (rkp. *Podložniške obveznosti*) rabi besedi »glavina« in »naglavna pravda« (po lat. *capaticum*, nem. *Kopfzins*, *Kopfgeld*). Dolenjska varianta (1875–76) omenja »životno štibro«, le-to srečamo v urbarju iz Starega trga pri Slovenjgradcu 1647 popolnoma enako, le v grafični podobi, ki ji jo je najbrž dala tuja (ali vsaj slovenskega pisanja nič vajena) roka po tem, kar je dojelo (tuje) uho: *Šivodna stibra* (= *Leibsteuer*). »Stūra v Jeruzalem« iz goriške variante nakazuje novoveško, čeprav časovno ne natančneje določljivo plačevanje davka državi. V dveh variantah naše pesmi leže na mizi »drobne bukve«, »bukve pisane«, ki Jožefa med prebiranjem pripravijo do slzi. Prvi hip bi človek mislil, da gre za formulo, pogostno v južnoslovanskem ljudskem pesništvu: temu in temu »sitna knjiga dođe, – knjigo gleda, grozne suze roni« (Vuk II, 49/1). Vendar v naši pesmi nimamo opravka s »knjigo« = pismom: »bukve« so tokrat nekaj čisto otipljivega in prav nič pesniškega – davčna knjižicala. Pri nas so jo vpeljali na začetku druge polovice 18. stoletja ob davčni rektifikaciji, da bi bila vanjo vpisana vsa podložniška bremena (gl. sliko v Vilfanovi *Pravni zgod. Slovencev*, 443), in v pesmih našega tipa pomeni najmlajšo realistično nadrobno.

Sv. Jožef kajpada ni mogel priti v pesem kar tako po naključju. Ž njim kot podeželskim obrtnikom – tesarjem (Dalmatin »cimerman«, vulgata »faber«: Mat. 13, 55) – bi se prej kot kmetje lahko enačili ljudje iz vrst kajzarjev, gostačev ipd. Nemara so bili prav ti tisti, ki so si izbrali Jožefa za junaka pesemskega tipa SLO 80. Tako bi se dala najlažje razložiti tožba nad plačevanjem štibre, posebej morda »životne«, se pravi edinega davka, ki je na podeželju prizadeval ljudi brez zemljišča. Naravno je, da so si le-ti želeli izpovedati, kar jih je najbolj težilo.

Kaj več kot o tožbi seveda ne moremo govoriti. Zelo daleč je še upor, če Marija tako vneto prigovarja svojemu možu Jožefu: »Le dejva, dejva stūro, (...) pa pojdeva v nebesa« (1). Tudi Jožef, ki ne more sam plačati štibre, pride na dan s podobno obljubo: »Kdor bo men (...) pomagu, bo z mōnjo v nebesa šov« (3). Lastno pot pa ubere dolensjka varianta, ki z drugima dvema sicer pove podložniku, da ga čaka »sveti raj«, če bo štibro v redu »dal« ali »plačal«, vendar v duhu nekaterih izrazito socialnih pesemskih snovi (posebej že enkrat navedene »Neusmiljene gospode« – Štrekelj 1, 281 sl.) brž tudi pristavi, da ta, ki jo bo od njega izterjeval, pobiral, »prejemal, – pojde v večen pekel«!

Milko Matičetov
SAZU v Ljubljani

Literatura: J. Mravljak, *Nekaj slovarskih in zgodovinskih drobtinic iz starotškega arhiva*. ČZN 23 (1928) 82; – J. Kelemina, *Pravne starine slovenske v filološki luči*. GMDS 14 (1933) 86, s. v. »štibra«; – S. Vilfan, *Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka v srednjeveški Ljubljani*. ZČ 6–7 (1952–53) 419; – S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana 1961, 310 sl. »Davčno pravo in vojaške obveznosti«; – P. Blaznik, *Urbarji ireisinske školije*. Srednjeveški urbarji za Slovenijo, 4. Ljubljana 1963; – P. Blaznik, *Podložniške obveznosti do zemljiškega gospostva* (serija *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*. Zgodovina agrarnih panog 2, v tisku). – Glede trdoživosti pravnih terminov v ljudskem izročilu – tudi pesemskem – prim. *Ce fastu?* 54 (1978) 162–182. (Za dragocena pojasnila in nasvete smo dolžni zahvalo profesorjem Bogu Grafenauerju, Pavletu Blazniku in Sergiju Vilfanu.)